

Výkladové poznámky k biblickým veršom z úlohy č. 11

Nová zmluva a Božia svätýňa

Základný verš:

(Heb 9,15 SEkP) *A preto je prostredníkom novej zmluvy, aby prisľúbenie večného dedičstva dosiahli všetci, čo sú povolani – lebo podstúpil smrť, aby ich vykúpil z previnení spáchaných počas prvej zmluvy.*

Ježiš je preto prostredníkom (gr. *mesítés*, tj. arbitrom) novej zmluvy, „lebo podstúpil smrť“. LANE k tomu poznamenáva:

Kristova krv dosahuje to, čo bolo prisľúbené prostredníctvom Jer 31,31-34, a ukazuje, že Ježiš je *διαθήκης καινής μεσίτης* „sprostredkovateľ novej zmluvy“. Dôraz sa však v tomto bode posúva od výhod, ktoré prináša Kristova krv, ku Kristovej smrti, ktorá sa vyžaduje pri ratifikácii novej zmluvy.¹

Kristova obeť na kríži bola tou obeťou, ktorá uviedla v platnosť novú zmluvu prisľúbenú prorokom Jeremiášom. Preto slovo „prostredník“ – *mesítés* – predstavuje „splnomocnenú osobu, ktorá odstraňuje rozpory medzi dvoma stranami“². Táto Kristova obeť neplatí len pre tých, ktorí sú v novej zmluve, ale zachraňuje aj tých, ktorí páchali previnenia aj „počas prvej zmluvy“. Pojem „prvá zmluva“ neoznačuje tú najstaršiu zmluvu medzi Bohom a človekom, ale znamená „predchádzajúcu, staršiu zmluvu, ktorá sa spája s levitským systémom“³. Jednoducho povedané: „Ježišova smrť spätne vykúpila všetkých, ktorí verili v Boha pod Starou zmluvou (porov. Rim 3,24-26). To je v súlade so symbolikou Dňa zmierenia. Veľkňaz každoročne vyznával a prikrýval hriechy, ktoré ľudia spáchali v uplynulom roku (Lv 16,16.21.30).“⁴ Udialo sa teda to, že „pri svojej smrti sa Ježiš identifikoval s priestupníkmi a vzal na seba kliatobné sankcie zmluvy, ktoré boli uplatnené vždy, keď boli ignorované ustanovenia zmluvy.“⁵

Nedel'a: Blízky vzťah

(Lv 26,11-12 SEkP) *¹¹Postavím si príbytok medzi vami a nezošklivíte sa mi. ¹²Budem chodiť medzi vami, budem vaším Bohom a vy budete mojim ľudom.*

Doslovný preklad týchto veršov znie: „A dám svoj príbytok vo vašom vnútri a nehnusíte sa vy duši mojej. A budem chodiť vo vašom vnútri a budem vám Bohom a vy ste

¹ LANE, W. L. Word Biblical Commentary: *Hebrews 9-13*. vol. 47B. Grand Rapids: Zondervan, 2017 (ePub editions). 754 s. ISBN 978-0-310-58631-9. str. 169.

² PANCZOVÁ, Helena. Grécko-slovenský slovník: *Od Homéra po kresťanských autorov*. Bratislava: Lingea, 2012. 1327 s. ISBN 978-80-8145-021-1. str. 809.

³ MACARTHUR, John. Nový zákon: *Komentár verš po verši*. Kroměříž: Didasko, 2013. 1010 s. ISBN 978-80-87587-08-9. str. 819.

⁴ MACARTHUR, John. Nový zákon: *Komentár verš po verši*. str. 819.

⁵ LANE, W. L. Word Biblical Commentary: *Hebrews 9-13*. str. 170.

mojím ľudom.“ Väčšina slovíes (okrem slovíes g-a-l „hnusiť sa“⁶ a h-j-h „byť“⁷ obe sú imperfektá – tj. nedokonavý dej) sú v perfekto, tzn. jedná sa o dokonavý dej, čo sa môže prekladať minulým, alebo podľa kontextu aj budúcim časom. Dôležitým je však slovíčko *táwek*, ktoré ekumenickí prekladajú ako „medzi“. V našom texte vystupuje spoločne s predložkou vet. „Táto kombinácia môže znamenať *v* alebo *vo vnútri*.“⁸ To poukazuje na oveľa viac než len na svätyňu uprostred Izraelského tábora, ale na Božiu vôľu mať svoj príbytok vo vnútri každého Izraelitu a doslova na Božiu vôľu chodiť vo vnútri každého veriaceho.

Prítomnosť Hospodina sa nenachádza iba vo svätostánku; sľubuje tiež, že bude prítomný medzi svojim ľudom pomocou výrazu *התהלך* „chodiť s“, komunikácia *התהלך* znamená „chodiť tam a späť, hore a dolu“. Hospodín bude bdieť nad každou rodinou, starať sa o ňu a žehnať jej. Toto znenie sľubu je v súlade s patriarchálnymi tradíciami. Enoch, Noe a Abrahám chodili s Bohom (Gn 5,22.24; 6,9; 17,1). Boh tu naopak sľubuje, že bude chodiť s Izraelom. Hospodín sa snaží dosiahnuť cieľ zmluvy a to, že bude Bohom týchto ľudí a oni budú jeho ľuďmi.⁹

Pondelok: Hriech, obeť a prijatie

(Heb 9,13-14.22 SEkP) ¹³*Veď ak už pokropenie krvou capov a býkov a popol z jalovice posväcuje poškrvených, aby boli telesne čistí, ¹⁴o to viac krv Krista, ktorý mocou večného Ducha sám seba priniesol Bohu ako nepoškrvenú obeť, očistí nám svedomie od mrtych skutkov, aby sme mohli slúžiť živému Bohu. ... ²²Takto sa podľa zákona skoro všetko očisťuje krvou a bez preliatia krvi niet odpustenia.*

v. 13: Krv obetných zvierat sa bežne používala na rituálne očisťovanie. Popol z jalovice sa používal na očistenie vody, ktorou potom očisťovali ľudí a predmety, ktoré boli rituálne znečistené kontaktom s mŕtvou. Popisuje to Nm 19. „Hovorí sa, že v celých dejinách Izraela bolo zabitých len šesť červených jalovic, ktorých popol sa takto používal. Popol z jednej jalovice vydržal storočia, pretože na obrad bola potrebná len nepatrná hŕstka.“¹⁰ Jedná sa tu o obradné vonkajšie očisťovanie. Ten, kto bol rituálne nečistý, nemohol byť účastníkom bohoslužby. „Pisateľ spojením ‚krvi kôz a býkov‘ a ‚posypaného popola z jalovice‘ naznačuje, že všetky obeť starej zmluvy dokázali poskytnúť iba vonkajšie a symbolické odstránenie poškrvenia.“¹¹

v. 14: Trinásť verš prináša tomu štrnástemu argument, pre úplnú dostatočnosť Kristovej krvi, ako prostriedku očistenia. „Účinnosť Kristovej krvi sa odvíja od kvalitatívne lepšieho charakteru jeho obeť. Jeho obeť dosiahla to, čo starý kult dosiahnuť nemohol, a to

⁶ PÍPAL, Blahoslav. *Hebrejsko-český slovník ke Starému zákonu*. 4. vyd. Praha: Kalich, 2006. 188 s. ISBN 80-7017-029-8. str. 35.

⁷ PÍPAL, Blahoslav. *Hebrejsko-český slovník ke Starému zákonu*. str. 42.

⁸ TUELL, S. S. „תָּוַךְ“ in: VANGEMEREN, W. A. (ed). *New International Dictionary of Old Testament Theology & Exegesis*. vol. 4. Grand Rapids: Zondervan, 1997. ISBN 978-0-310-49979-4. str. 282.

⁹ HERTLEY, John. *Word Biblical Commentary: Leviticus*. vol. 4. Grand Rapids: Zondervan, 2018 (ePub edition). 952 s. ISBN 978-0-310-58843-6. str. 781.

¹⁰ MACARTHUR, John. *Nový zákon: Komentár verš po verši*. str. 817-818.

¹¹ LANE, W. L. *Word Biblical Commentary: Hebrews 9-13*. str. 167.

rozhodujúce očistenie svedomia a účinné odstránenie každej prekážky v uctievaní Boha.¹² Samozrejme, že sa tu nejedná o materiálnu podstatu (relikviu) Kristovej krvi, ale očisťujúca Kristova krv je len symbolom pre Kristovo dielo spasenia, ktoré nás zbavuje hriechov. „Spasenie nie je cieľom samo o sebe. Veriaci bol vyslobodený z moci hriechu, aby slúžil Bohu; bol zachránený, aby slúžil (porov. Rim 6,16-18; 1Tes 1,9).“¹³

v. 22: V tomto verši je prekvapujúcim to, že krvou sa v starozákonnom období očisťovalo „skoro všetko“. „Bolo tu niekoľko výnimiek. K očisťovaniu sa tiež používala voda, kadidlo a oheň (porov. Ex 19,10; Lv 15,5; Nm 16,46-47; 31,21-24). Chudobní ľudia, ktorí si nemohli dovoliť obetovať ani malé zvieratá, mali povolené namiesto neho priniesť jemnú múku (Lv 5,11).“¹⁴ Dvadsiaty druhý verš je zhrnutím predchádzajúcich veršov a tvorí prechod k následnej diskusii (ktorá začína v. 23) o nebeskej svätyni. „Pisateľ je pripravený uznať, že keď bola v platnosti bývalá zmluva, boli vytvorené určité opatrenia na očisťovanie bez krvi [...] rýchlo však dodáva, že na rozhodujúce očistenie je krv nevyhnutná.“¹⁵

Utorok: „Seba samého vydal za naše hriechy“

(Ga 1,3-4 SEKP) ***³Milost' vám a pokoj od Boha, nášho Otca, a od Pána Ježiša Krista, ⁴ktorý seba samého vydal za naše hriechy, aby nás vytrhol z terajšieho zlého veku podľa vôle Boha, nášho Otca.***

Tieto verše sú súčasťou formálneho pozdravu (vv. 1-5), ktorý sa bežne používal v korešpondencii starovekého Grécka. Po predstavení autora (v. 1) a identifikácii svojich adresátov, ako aj svojich spoločníkov, ktorí sa k tomuto listu pridávajú (v. 2), nasleduje samotný pozdrav (v. 3), ktorý je „rozšírený vložením čohosi, čo sa podobá na ranokresťanské vyznanie (v.4)“¹⁶. A piaty verš je záverečná doxológia (oslava). Nás bude zaujímať najmä štvrtý verš pretože týmto veršom vyzdvihuje hlavnú tému celého listu.

Hneď potom, čo vo v. 3 Pavol spája dar milosti a pokoja s Otcom a Kristom, vo v. 4 automaticky poukazuje na funkčný rozmer Ježiša Krista tým, že „vydal samého seba za naše hriechy“.

Oba výrazy „dať sám seba“ (*δοῦναι ἑαυτόν*) a „za naše hriechy“ (*ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν*), majú korene v Ježišovom výroku, ktorý je neskôr zaznamenaný u Marka 10,45, o účele jeho poslania: „dať svoj život“ (*δοῦναι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ*) „ako výkupné za mnohých“ (*λύτρον ἀντι πολλῶν*). Zdá sa, že Ježišovo vyhlásenie sa zase odvíjalo od štvrtej Izaiášovej ebedskej piesne (porov. najmä Iz 53,5-6.12), ktorou zdôrazňoval svoje vlastné vedomie bytia Božím spravodlivým Služobníkom.¹⁷

¹² tamtiež, str. 167-168.

¹³ MACARTHUR, John. Nový zákon: *Komentár verš po verši*. str. 819.

¹⁴ tamtiež, str. 820.

¹⁵ LANE, W. L. Word Biblical Commentary: *Hebrews 9-13*. str. 175.

¹⁶ LONGENECKER, R. N. Word Biblical Commentary: *Galatians*. vol. 41. Grand Rapids: Zondervan, 2017 (ePub edition). 731 s. ISBN 978-0-310-58633-3. str. 218.

¹⁷ LONGENECKER, R. N. Word Biblical Commentary: *Galatians*. str. 225.

Toto vyhlásenie teda poukazuje k Ježišovi ako k Mesiášovi, ktorý sa sám identifikoval s Božím trpiacim služobníkom. Jeho obet' (vydanie seba samého), nie je samoúčelná. Druhá časť verša uvádza dôvod „aby nás vytrhol“. „Vyslobodenie, o ktorom sa tu hovorí, nie je odstránením zo sveta, ale zachránenie pred zlom, ktorý mu [tomuto svetu] dominuje.“¹⁸

„Grécky výraz preložený slovom vek neoznačuje časové obdobie, ale poriadok alebo systém, a to konkrétne terajší svetový systém ovládaný Satanom.“¹⁹

Streda: Náš súcitný veľkňaz

(Heb 8,1-6 SEkP) ¹*Zo všetkého, o čom hovoríme, je hlavné toto: máme takého veľkňaza, ktorý si zasadol po pravici trónu Velebnosti v nebesiach* ²*ako služobník svätyne a pravého stanu, ktorý postavil Pán, a nie človek.* ³*Ved' každý veľkňaz je ustanovený na to, aby prinášal dary a obety, preto aj on musel mať niečo, čo by obetoval.* ⁴*Keby bol na zemi, nemohol by byť kňazom, pretože tu sú tí, čo prinášali dary podľa zákona.* ⁵*No oni slúžia obrazu a tieňu nebeskej skutočnosti, ako to bolo prikázané Mojžišovi, keď sa chystal zhotoviť stan: Hľad' – povedal mu –, aby si všetko urobil podľa vzoru, ktorý ti bol ukázaný na vrchu.* ⁶*Teraz však dostal o toľko vznešenejšiu službu, o koľko je lepšia zmluva, ktorej je prostredníkom, lebo je ustanovená lepšími prisľúbeniami.*

vv. 1-2: List Židom uvádza Ježiša Krista ako Veľkňaza. „Jeho kňazstvo je lepšie než Áronove, pretože slúži v lepšej svätyni.“²⁰ Tohto Veľkňaza „máme“ (gr. *echomen* – prítomný čas). Kristus a jeho veľkňazská služba nahradila službu Áronových potomkov. Podobne ako Kristova obet' je lepšia ako obeť zvierat, ktoré slúžili iba ako predobraz tej pravej Kristovej obeť.

Sedenie po Božej pravici, nie je spomenuté kvôli konotácii transcendentnej dôstojnosti, ale kvôli implikácii, že Ježiš vykonáva nebeský úrad. Primárna narážka je Ž 110,1, ale pisateľ mohol myslieť aj sekundárnu narážku na Zach 6,13 LXX, kde ten, kto sedí po Božej pravici, je pomazaný kňaz... To, že Ježiš bol slúžiacim kňazom v nebeskej svätyni, bolo rozhodujúcim faktorom v argumentácii pisateľa o Ježišovej nadradenosti nad levitským kňazstvom. Formulácia vo v. 1 dosvedčuje, že toto presvedčenie založil na znení Ž 110,1.²¹

V druhom verši slovo „služobník“ gr. *leiturgos* pôvodne predstavoval „bohatého občana vykonávajúceho verejnú službu“²², treba chápať ako ekvivalent k pojmu veľkňaz – gr. *archiereus* – a to napriek tomu, že v Jer 33,21 v LXX tento pojem popisuje kňaza, pretože v našom texte „zdôrazňuje skôr kultický než oficiálny aspekt úradu. Znamená to aktivitu, nie len stav.“²³ Výraz „pravý stan“, nechce poukázať na to, že pozemský svätostánok by bol falošný, ale že bol len nedokonalým symbolom.

¹⁸ tamtiež, str. 227.

¹⁹ MACARTHUR, John. Nový zákon: *Komentár verš po verši*. str. 603.

²⁰ tamtiež, str. 814.

²¹ LANE, W. L. Word Biblical Commentary: *Hebrews 1-8*. vol. 47A. Grand Rapids: Zondervan, 2017 (ePub edition). 739 s. ISBN 978-0-310-58595-4. str. 551.

²² PANCZOVÁ, Helena. Grécko-slovenský slovník: *Od Homéra po kresťanských autorov*. str. 767.

²³ LANE, W. L. Word Biblical Commentary: *Hebrews 1-8*. str. 551.

vv. 3-4: V osobe Ježiša Krista sa všetky starozákonné predobrazy spájajú. Kristus bol skutočnou obeťou za hriech ľudstva, ale súčasne je aj kňazom, aj veľkňazom. Avšak podľa „pozemských“ noriem, by Ježiš nemohol byť kňazom, pretože nepochádzal z Léviho kmeňa.

V skutočnosti by Ježišovo kňazstvo nikdy nemohlo byť obsiahnuté v levitskom obetnom systéme. Zákon upravoval všetko, čo sa týka pozemského kňazstva, a týmto zákonom bol Ježiš vylúčený z kňazského úradu. Pisateľ dôrazne vyhlasuje, že Ježišovo kňazstvo nie je pozemským kňazstvom, ale kňazstvom v nebeskej ríši. Aj keď bol odborne kvalifikovaný pre úrad veľkňaza na zemi, jeho skutočná kňazská služba obetovania a príhovoru je spojená s jeho vstupom do transcendentálnej nebeskej ríše.²⁴

v. 5: Celá pozemská svätynová služba bola len „obrazom“ a „tieňom“ nebeských skutočností. „Obraz“ gr. *hypodeigma* znamená „náznak, obraz, vzor, nápodoba, kópia“²⁵. Slovo „tieň“ gr. *skia* znamená „zrkadlový odraz, tieň, predobraz (budúceho, nebeského)“²⁶. Oba pojmi poukazujú na starozákonný obradný systém ako na dočasný nedokonalý predobraz skutočností, ktoré sa dokonalým spôsobom naplnili a plnia v osobe pravého Mesiáša- Veľkňaza Ježiša z Nazareta. „To neznamená, že v nebi sú nejaké konkrétne budovy, ktoré stánok napodobňoval, ale že pozemský model stánku primerane symbolizoval a predstavoval nebeské skutočnosti.“²⁷

v. 6: Tento verš prináša odpoveď na v. 4, kde je spochybnená možnosť, aby bol Kristus kňazom na zemi. Kristovo kňazstvo totiž absolútnym spôsobom prekonáva to pozemské. „Pravda je taká, že obetná služba levitských kňazov, iba povrchným spôsobom predznamenovala definitívnu kňazskú službu Krista pri jeho smrti a vstupe do Božej prítomnosti.“²⁸

„Prostredník zmluvy“, gr. *diathékés* „usporiadanie, závet, zmluva“²⁹ a *mesités* „arbiter, sprostredkovateľ, prostredník“³⁰. MACARTHUR tento výraz definuje ako osobu, ktorá „sprostredkuje medzi dvomi stranami za účelom vyriešenia konfliktu alebo podpísania zmluvy. Ježiš Kristus je jediný prostredník, ktorý môže obnoviť pokoj medzi Bohom a hriešnikmi.“³¹ Levitskí kňazi boli teda iba tieňom – predobrazom toho jediného pravého prostredníka.

²⁴ tamtiež, str. 553.

²⁵ PANCZOVÁ, Helena. Grécko-slovenský slovník: *Od Homéra po kresťanských autorov*. str. 1246.

²⁶ tamtiež, str. 1111.

²⁷ MACARTHUR, John. *Nový zákon: Komentár verš po verši*. str. 814-815.

²⁸ LANE, W. L. *Word Biblical Commentary: Hebrews 1-8*. str. 554.

²⁹ PANCZOVÁ, Helena. Grécko-slovenský slovník: *Od Homéra po kresťanských autorov*. str. 333.

³⁰ tamtiež, str. 809.

³¹ MACARTHUR, John. *Nový zákon: Komentár verš po verši*. Kroměříž: Didasko, 2013. 1010 s. ISBN 978-80-87587-08-9. str. 737.

Štvrtok: Nebeská služba

(Heb 9,24 SEkP) *Ved' Kristus nevošiel do svätyne zhotovenej rukou, ktorá je len predobrazom pravej, ale do samého neba, aby sa teraz za nás ukázal pred Božou tvárou.*

Slovo „predobraz“ gr. *antitypos*, ktoré je v tomto verši použité, nie je totožné so slovom „obraz“ *hypodeigma* v Heb 8,5. *Antitypos* je zloženinou dvoch gréckych slov *anti* + *typos*. Slovíčko *anti* má veľmi širokú škálu významov. V našom prípade sa jedná o význam „namiesto“³². Slovo *typos* má základný význam „úder, razenie“³³, ktoré môžeme chápať v zmysle razenie, alebo udieranie pečaťou. Môžeme si to vysvetliť tak, že „typ“ je reálny skutočný predmet, ktorý na mäkkom povrchu môže zanechať svoj odtlačok „antityp“, ktorý nám zanechá čiastočný, nedokonalý obraz reálnej skutočnosti „typu“. Slovo *antitypos* teda predstavuje „chabú napodobeninu (skutočnosti), úbohý pokus o zobrazenie“³⁴.

Rekapitulácia témy nebeskej svätyne vychádza z rituálu Dňa zmierenia, keď bolo úlohou veľkňaza predstúpiť pred Boha. Základným kameňom v štruktúre pisateľovho uvažovania o nebeskej svätyni a liturgii je koncept Najsvätejšieho miesta. Kontrasty vyvinuté vo vv. 24-26 objasňujú základ nadradenej obety, ktorou bola nebeská svätyňa očistená.³⁵

Symbolika pozemskej svätyne teda ukazuje na „všetky tri časti Kristovej soteriologickej služby: (1) Kristov prvý príchod, aby nás zachránil pred trestom za hriech; (2) jeho súčasnú príhovornú službu v nebesiach, aby nás zachránil z moci hriechu; (3) Kristov druhý príchod, kedy nás vyslobodí z prítomnosti hriechu.“³⁶

(1Tim 2,5-6 SEkP) *⁵lebo jeden je Boh a jeden prostredník medzi Bohom a ľuďmi – človek Kristus Ježiš, ⁶ktorý dal seba samého ako výkupné za všetkých; svedectvo v pravom čase.*

v. 5: „jeden Boh a jeden prostredník“ – Božia jedinečnosť bola jedným z hlavných prvkov Judaizmu (Dt 6,4). „Boh Abraháma, Izáka a Jakuba, tzn. ako ho prijalo židovstvo, ten istý jeden Boh je Bohom Ježiša Krista, tzn. ako ho prijalo kresťanstvo. Rôzne božstvá, bohyne a bôžikovia, ktoré sa uctievali v grécko-rímskom kulte, nejestvujú.“³⁷ Tento dôraz na jedinečnosť Boha a Krista má ešte ďalšie vyústenie: „Pretože medzi Bohom a ľuďmi je iba jeden Boh, iba jeden Prostredník, všetci ľudia sú zjednotení pod touto jednotou a všetkým ľuďom by mala byť poskytnutá výhoda Kristovho výkupného. Ak je niekto vylúčený zo spásy v Kristovi, iná spása nie je k dispozícii.“³⁸

³² PANCZOVÁ, Helena. Grécko-slovenský slovník: *Od Homéra po kresťanských autorov*. str. 170.

³³ *tamtiež*, str. 1223.

³⁴ *tamtiež*, str. 178.

³⁵ LANE, W. L. *Word Biblical Commentary: Hebrews 9-13*. str. 178.

³⁶ MACARTHUR, John. *Nový zákon: Komentár verš po verši*. str. 821.

³⁷ TRSTENSKÝ, František. *Pavlove pastorálne listy: Exegeticko-teologická analýza*. Ružomberok: Katolícke biblické dielo, 2015. 272 s. ISBN 978-80-89120-44-4. str. 124.

³⁸ MOUNCE, W. D. *Word Biblical Commentary: Pastoral epistles*. vol. 46. Grand Rapids: Zondervan, 2017 (ePub edieion). 1197 s. ISBN 978-0-310-58600-5. str. 336.

Kristus je v tomto verši označený ako človek. Nemá to za cieľ spochybniť jeho božskú prirodzenosť, jeho ľudská prirodzenosť je tu spomenutá z toho dôvodu, „aby sa zdôraznila pravda, že Kristus je prostredníkom spásy pre všetkých ľudí.“³⁹

Prostredník, gr. *mesítés* znamená aj „arbitr (splnomocnená osoba odstraňujúca rozpory medzi dvoma stranami)“⁴⁰ alebo „sprostredkovateľ“.

v. 6: „Výraz *antilytron* – výkupné, v bežnej gréčtine označuje zaplatenie výkupného za oslobodenie zajatca. Je to vlastne *náhradné výkupné*, resp. *výmenná cena*.“⁴¹ Hodnota tejto ceny je daná hodnotou Božieho Syna. „Ježiš Kristus vydal sám seba ako výkupné. ... Svojím vtelením a smrťou nás vykúpil z prekliatia a tlaku Zákona.“⁴²

„Spojenie *kairóis idíois* je síce uvedené v množnom čísle, ale prekladáme ho ako stanovený, určený čas. ... Zdôrazňuje skutočnosť, že čas a plán spásy je v Božích rukách. On určuje vhodnosť času pre uskutočnenie svojich zámerov.“⁴³

Použité zdroje a literatúra

Biblia Hebraica Stuttgartensia. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1997. ISBN 978-3-438-05222-3.

Biblia: Slovenský ekumenický preklad. 5. Vyd. (3. opravené vyd.) Banská Bystrica: Slovenská biblická spoločnosť, 2015. ISBN 978-80-85486-97-1.

BORSE, Udo. Malý Stuttgartský komentár – Nový zákon: *První a Druhý list Timotejovi, List Titovi*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001. 122 s. ISBN 80-7192-431-8.

HERTLEY, John. Word Biblical Commentary: *Leviticus*. vol. 4. Grand Rapids: Zondervan, 2018 (ePub edition). 952 s. ISBN 978-0-310-58843-6.

LANE, W. L. Word Biblical Commentary: *Hebrews 1-8*. vol. 47A. Grand Rapids: Zondervan, 2017 (ePub edition). 739 s. ISBN 978-0-310-58595-4.

LANE, W. L. Word Biblical Commentary: *Hebrews 9-13*. vol. 47B. Grand Rapids: Zondervan, 2017 (ePub editions). 754 s. ISBN 978-0-310-58631-9.

LONGENECKER, R. N. Word Biblical Commentary: *Galatians*. vol. 41. Grand Rapids: Zondervan, 2017 (ePub edition). 731 s. ISBN 978-0-310-58633-3.

MACARTHUR, John. Nový zákon: *Komentár verš po verši*. Kroměříž: Didasko, 2013. 1010 s. ISBN 978-80-87587-08-9.

³⁹ TRSTENSKÝ, František. Pavlove pastorálne listy: *Exegeticko-teologická analýza*. str. 125.

⁴⁰ PANCZOVÁ, Helena. Grécko-slovenský slovník: *Od Homéra po kresťanských autorov*. Bratislava: Lingea, 2012. 1327 s. ISBN 978-80-8145-021-1. str. 809.

⁴¹ TRSTENSKÝ, František. Pavlove pastorálne listy: *Exegeticko-teologická analýza*. str. 125.

⁴² BORSE, Udo. Malý Stuttgartský komentár – Nový zákon: *První a Druhý list Timotejovi, List Titovi*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001. 122 s. ISBN 80-7192-431-8. str. 33.

⁴³ TRSTENSKÝ, František. Pavlove pastorálne listy: *Exegeticko-teologická analýza*. str. 125.

MOUNCE, W. D. Word Biblical Commentary: *Pastoral epistles*. vol. 46. Grand Rapids: Zondervan, 2017 (ePub edieion). 1197 s. ISBN 978-0-310-58600-5.

NESTLE-ALAND. Řecko Český Nový zákon: *Slovník novozákonní řečtiny*. Praha: Česká biblická společnost, 2011. 1758 s. ISBN 978-80-87287-38-5.

PÍPAL, Blahoslav. *Hebrejsko-český slovník ke Starému zákonu*. 4. vyd. Praha: Kalich, 2006. 188 s. ISBN 80-7017-029-8.

PANCZOVÁ, Helena. Grécko-slovenský slovník: *Od Homéra po kresťanských autorov*. Bratislava: Lingea, 2012. 1327 s. ISBN 978-80-8145-021-1.

TRSTENSKÝ, František. Pavlove pastorálne listy: *Exegeticko-teologická analýza*. Ružomberok: Katolícke biblické dielo, 2015. 272 s. ISBN 978-80-89120-44-4.

VANGEMEREN, W. A. (ed). *New International Dictionary of Old Testament Theology & Exegesis*. vol. 4. Grand Rapids: Zondervan, 1997. ISBN 978-0-310-49979-4.